

MORFOLOXÍA E ANÁLISE DO SISTEMA FOLCLÓRICO TRADICIONAL EN GALICIA: A CULTURA MARIÑEIRA.

Alberto Barreiro Docampo “Warren”

Morphologie et analyse du système folklorique traditionnel en Galice... D’abord on traitera de voir dans ce petit résumé comment organise-t-on un système de valeurs assez complexe. Depuis longtemps, les évaluations sur cette expression culturelle et ses analyses ont été toujours partielles ou non suffisamment exhaustives, c’est pourquoi il reste encore à faire un abordage définitif du sujet folklorique en Galice, que jusqu’à présent a été laissé à la dérive entre les mains des amateurs que, bien qu’ils aient prêté tout leur amour et intérêt au sujet, n’ont pas toujours eu les ressources nécessaires pour cette immense tâche.

Non é tarefa doada sentar unhas bases de análise que lle podan servir ao alleo para ter unha visión global do que é o folclore tradicional en Galicia ou examinar en que medida podemos distinguir as particularidades do sistema da sociedade mariñeira.

O primeiro que temos que abordar neste pequeno resumo é como se organiza un sistema que, en principio, é moito máis complexo do que pode parecer a simple vista. Desde sempre as valoracións sobre esta expresión cultural e as súas análises foron ou parciais ou non de todo exahustivas, polo que aínda está por facer unha abordaxe definitiva do tema folclórico en Galicia, que ata o momento foi deixado á deriva en mans de amadores que, se ben prestaron todo o seu amor e ansia ó tema, non sempre tiveron os recursos precisos para esta inxente tarefa. Non convén esquecer que, no que atinxe ao folclore musical, os estudos como os feitos por Dorothé Schubarth, que podemos anotar como o máis completo e serio feito ata o momento, a pesar da sensacións institucional de traballo rematado e definitivo, aínda se nos presenta como lonxano de ser un traballo total, no que toda a complexidade do cancionero musical galego se vexa reflectido e analizado.

Intentaremos agora achegarnos ó folclore desde unha visión xeral de ritmos e expresións. Se atendemos ós bailes tradicionais e ás danzas, non podemos deixar pasar por alto que moitas das clasificacións ata o momento feitas se viron mediatizadas polos bailes ou “danzas” de escenario

que o mundo dos “Coros e danzas” de principios de século XX ou da “sección feminina” do período tardo-franquista, que buscaron formas de chamarlle ás postas en escena que respondían máis á necesidade humana de chamarlle ás cousas por un nome (polo seu nome) que a unha clasifi-

Foto: Xacobe Meléndrez

cación real de bailes ou músicas, logrando descrições que atendían máis a como se distribuían os “bailaríns” no baile ou como comezaba a posta en escena que a criterios rítmico-musicais. Temos que ter en conta tamén que a busca dun pasado mítico, moitas veces guiado polas teorías celtistas, levan a interpretar motivacións espirituais ou simbolistas a bailes que simplemente teñen unha xustificación lúdica.

No mundo do baile hai un criteiro moi extendido nos diferentes estudos¹ que diferencia entre Danzas e Bailes. As danzas caracterízanse polo seu carácter predeterminado, fixado ou ensaiado e os bailes polo seu carácter lúdico, improvisado, non fixado. Nas danzas, o carácter relixioso ou pagán non nos parece moi pertinente, xa que a Igrexa fixo grandes esforzos ó longo da historia por facer desaparecer as manifestacións pagás ou, no peor dos casos, asimilalas, polo que sería difícil marcar fronteiras entre unhas e outras. A maiorías das danzas báilanse cun utensilio que levou tradicionalmente a clasificalas como “de arcos, espadas, paos...”, pero non podemos deixarnos enganar por este aspecto que pode chegar a facer emparentar danzas que non teñen nada que ver entre sí só polo feito de que se bailen co mesmo utensilio. Atendendo ó exemplo dado, a “danza de Mareantes” de Betanzos² non podemos confundila ou metela no mesmo saco que outras só polo feito de bailaren os cofrades cun arco.

No que se refire ós bailes, como dicimos non ensaiados ou predeterminados, podemos aternos á tradición de clasificalos en soltos e agarrados. Dentro dos bailes soltos, ou aqueles nos que as parellas bailan separadas e en espello (aínda que non sempre) podemos facer unha división entre bailes de ritmos binarios: muíñeira en todas as súas variantes como ribeirana, punteada, carballeira... e os bailes de ritmos ternarios: xotas, maneos, fandangos... O estudo definitivo destes bailes e a súa clasificación está por facer xa que moitas veces se confunden feitos como o de bailar

en roda (tradición de lugares como Ancares ou Bierzo como posibilidade coreográfica dominante, ou comarca de Avión, onde se bailaba en roda cando eran moitas parellas a bailar para posibilitar a visión dos puntos por todos os partici-

Foto: Pedro Ferrer

1 Desde traballos como o de Casto Sampedro “Cancioneiro Musical de Galicia” e todos os baseados neste, como “A danza dos mareantes” (revista *O Apupo*), a traballos máis actuais como o de Albán Laxe “O saber do pobo”, entre calquera outro traballo que aborde o tema ó que podamos ter acceso.

2 Descrita no artigo xa mencionado da revista “*O Apupo*” nº 4.

pantes do baile) cun modelo de baile concreto, confundindo desta forma coreografía con modalidade rítmica. Dentro dos ritmos agarrados, algún deles de incursión moi recente no sistema galego, podemos distinguir: pasodobres, vales, polcas, mazurkas, dous pasos ou ciqui-chiquis, rumbas, tangos... Sen lugar a dúbida os bailes agarrados foron os que mellor sobreviviron o paso do tempo e o cambio de estrutura social de relación e diversión, pervivindo moito máis alá dos bailes soltos, que sufriron un retroceso total na súa manifestación social como forma de diversión e de relación.

No que atinxe ao sistema musical a situación é moito máis complexa, xa que para unha boa clasificación compre misturar criterios musicais e de funcionalidade³ en distintos niveis para clasificar e expoñer con claridade todo o abano de ritmos e manifestacións musicais en Galicia. No referente aos cantos é inevitable citar o estudio máis serio feito ata o momento : “Cancioneiro Popular Galego” das mans de Dorothe Schubarth e Antón Santamarina. Se temos tamén en conta outras formas musicais teremos que facer unha primeira clasificación entre músicas litúrxico-relixiosas e lúdicas. Entre as primeiras podemos encontrar marchas procesionais (de ritmos binarios e ternarios), himnos, marchas militares, faxinas, oracións⁴, cantos de Reis, cantos de Nadal... Entre as variantes lúdicas faremos unha clasificación usando un criterio sobre a súa funcionalidade. Este terreo é un pouco problemático xa que os que vivimos neste mundo do folclore estamos moi acostumados a escoitar “Cantos de sega, de seitura, de vendimia, de arrollo...” pero debemos ser cautos con estas clasificacións gratuítas que poden levar a confusión. Sen

dúbida, se seguimos un criterio funcional debemos distinguir os tipos de melodía (xa que a veces o rítmico non é suficiente) que realmente cumpren unha función concreta e que están destinados a esa tarefa e non deixarnos levar por que un canto fose interpretado en determinada situación sen ter en conta se está ligado ou non a esa tarefa. Un exemplo moi claro pode levarnos a clarificar este asunto: que unha nai teña un canto de arrollo concreto que cumpre esa función, pola súa monotonía melódica ou polo ton, que é adormece-lo neno, non pode levarnos a pensar que calquera muiñeira ou outro tipo de canto sexa un canto de arrollo a pesar de que a nai llo cante ao neno para adormecelo (independentemente de que se execute cunha copla que fale de “nenos pequenos” ou de “adormecer”).⁵ Toda esta clase de cantos podemos encontralos en: cantos de labor como os pedreiros e canteiros (cunhas características rítmicas concretas que axudaban a marcar o ritmo do traballo), cantos de seitura e sega, cantos de arrollo, cantos de aviso, como o das seitureiras⁶ ou o dos arrieiros, marchas de casamento, xogos infantís e de aprendizaxe, cantos de cegos e romances ... e todo tipo de músicas que puntualmente se podían desenvolver cunha función concreta.

Dentro dos ritmos lúdicos poderíamos facer unha pasada por tódolos bailes, e apesar de que ás veces é o xeito de bailar o que establece a diferenza entre un e outro, non se lle poden negar características propias a cada ritmo. Polo tanto encontraremos o seguinte inventario: muiñeiras, ribeiranas, muiñeiras punteadas, carballesas, xotas, maneos, fandangos, pasodobres, danzas, vales, polcas, mazurcas... e toda aquela manifestación ligada a un baile. Dentro dos ritmos, por así chamarlles, non bailables hai un auténtico

3 Deixamos de lado bailes como a regueifa que son puramente funcionais e que merecen un estudio máis concreto e a fondo.

4 Bó exemplo de manifestacións tradicionais plenamente galegas para as oracións atopámolas no traballo de Pallamallada *Cableiriña das Bouzas*.

5 Sobre este tipo de cantos remitímonos ao xa citado e outros publicados polo colectivo Pallamallada que nos presentan mostras de cantos de arrollo, de canteiros, de arrieiro... e documentación variada sobre os mesmos nun traballo serio e exhaustivo.

6 Que cos seus cantos avisaban da súa chegada en grupo a un lugar para que se achegasen contratantes a facer tratos con elas.

7 Tendo en conta o xa dito sobre a funcionalidade dos cantos, pero hai que anotar esta distinción xa que é a que imos atopar en numerosos traballos.

8 Nos tempos modernos xa non é raro escoitar todo tipo de ritmos lentos de importación como *jigas*, *reel*... ou incluso chegando a ritmos de jazz, *boogi*...

rosario de músicas que poderemos clasificar entre: Cantos (de andar camiño, de sega, de malla⁷, de taberna...), alboradas, e todo tipo de composicións modernas nas que a man do autor pode compondor todo tipo de melodías⁸.

Despois deste repaso por todo o repertorio tradicional galego de manifestación folclórica debemos mirar en que forma se manifesta dentro da cultura mariñeira, ou incluso reflexionar sobre se, efectivamente, existe unha cultura folclórica mariñeira. Se temos en conta que o sistema cultural folclórico de Galicia non responde a patróns definidos de forma unificada (a pesar de que en tempos da “Sección Femenina” se comportou dun xeito, mais ou menos, uniforme como expresión “rexional”) e que para falar de folclore debemos facelo en termos “dialectolóxicos”, é dicir, a través dunha distinción xeográfica, si é certo que o sistema na costa se manifestou dunha forma propia ben diferenciada da Galicia interior, pero non podemos pensar que foi uniforme en toda a costa, e cada subsistema ten unhas características propias. O feito de que sexa o folclore da costa galega ou mariñeiro case se pode dicir que é inseparable polas propias características da sociedade galega. Se ben é certo que a sociedade galega foi unha esponxa que adoptou e asimilou, dándolle características propias, canto ritmo alleo se lle puxo a man, non é de extrañar que dentro da cultura mariñeira o nivel de asimilación de ritmos que chegaban doutros lugares a través das grandes rutas marítimas fose grande. Deste modo, o *bolero* e o *tango*, por poñer exemplos extravagantes, non tardaron moito en asimilarse ós cantos de taberna e ás pandeiretadas das franxas costeiras, ou mesmo, máis modernamente, as *rancheras*, a través da radio. O modo de comportarse non sempre foi unificado, pois non menos mariñeira é a vida da costa bergantiñá que baila maneos que non teñen nada que ver cos bailes das Rías Baixas, por pór un exemplo; ou a instrumentación da Mariña luguesa, onde proliferan os diatónicos ó lado dos cuartetos de gaitas típicos das rías, onde os cantos a voces imitaban ós sons que, necesariamente, facían varias gaitas ó tocar xuntas. Non menos estudio merecen as danzas gremiais ou de

Mariñeiros galegos e vascos nun barco de cabotaxe de Foz.
1930 c.a.

cofradías, que tanto desenvolvemento tiveron en toda a costa galega.

É de concluír que en todo o que respecta a este campo da música tradicional, e a pesar do que se poda pensar, os estudos feitos son o inicio do que por xustiza ten que vir, xa que aínda está todo por estudar para que cheguemos a comprender como funcionaba cada subsistema. Pouco ten que ver isto coa visión parcial que o alumno de grupo de baile pode ter, preocupado por sacar un baile ó ano; ou o mestre, preocupado por buscar o máis característico, extraño ou extravagante dun lugar concreto para marcar diferencias. Unha visión global e multidireccional é o que nos levará á comprensión do folclore en toda a súa complexidade, en especial o de zonas tan olvidadas como a costa onde o seu folclore se perde a ritmo acelerado.

Espero que esta pequena aproximación lle valera ao lector para facerse unha idea xeral do que é o mundo da música e do baile tradicional e de como está estruturado, así como para ver que, a pesar de todo o que hai feito no campo do estudo e da análise deste feito cultural, aínda non podemos consideralo definitivo, nin siquera empezado. É de obriga, polo tanto, apoiar o labor dos grupos de folclore tradicional que seguen a se molestar por aprender e a esforzarse para que a maior masa de poboación posible poida coñecer e desfrutar do que é seu: o folclore. Só bailando chegaremos a coñecer o baile.